

Topografija Porfirogenitove Paganije.

Spis cara Konstantina VII. Porfirogenita „De administrando imperio“, iz polovine X. stoljeća, nije konačno dovršen ni revidiran¹⁾). Veliku ima vrijednost i vjerodostojnost u mnogom, ali ipak u pojedinostima nije izvor prvog reda, bez pogrešaka²⁾). Zato njegove vijesti, ako je to ikako moguće, mora da provjerimo drugdje utvrđenim historijskim činjenicama, a što je specijalno u ovom našem slučaju vrlo otežčano, jer za historiju Hrvatske i njoj susjednih oblasti na jugu, Porfirogenit jedini je izvor od smrti Tomislavljeve do konca X. stoljeća³⁾).

I.

U cap. 30 i 36 svog djela crta nam car topografiju Neretljanske oblasti⁴⁾), koju on zove Paganijom, ovako: ἀπὸ δὲ τοῦ Ὀροντίου ποταμοῦ ἀρχεται ἡ Παγανία, καὶ παρακτείνεται μέχρι τοῦ ποταμοῦ τῆς Ζεντίνας, τρεῖς ἔχουσα μὲν[. . . .] ζουπανίας, τὴν Πάστωτζαν καὶ τὸ Μοκρὸν καὶ τὸ Δαλέν. καὶ αἱ μὲν δύο ζουπανίαι, ἤγουν ἡ Πάστωτζα, καὶ ἡ τοῦ Μοκροῦ, πρόσκεινται τῇ θαλάσσει. αἵτινες καὶ σαγήνας ἔχουσιν. ἡ δὲ τοῦ Δαλενοῦ μακρόθεν ἐστὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας ζῶσι τῆς γῆς. πλησιάζουσι δὲ αὐτοῖς νῆσοι τέσσαρες, τὰ Μέλετα, τὰ Κούρκουρα, ἡ Βάρτζω καὶ ὁ Φάρος, κάλλιστα καὶ εὐφορώταται, ἐρημό-καστρα ἔχουσαι καὶ ἐλῶνας πολλούς. οἰκοῦσι δὲ ἐν αὐταῖς καὶ ἔχουσι τὰ κτήνη

¹⁾ Uporedi domaću i stranu literaturu u *Vjesniku Zemaljskog Arkiva* u Zagrebu 1918, god. XX. sv. 1, dr. Tomašić, Život i djela cara Konstantina VII. Porfirogenita, str. 1—22 pass; kod dr. F. Šišića, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, str. 23, op. 78; dr. M. Kostrenčić, *Hrvatska pravna povijest* (rukopis drugo izdanje) str. 113—121.

²⁾ Dr. N. Tomašić o. c. str. 12; dr. Kostrenčić o. c. str. 116—119.

³⁾ Dr. Šišić o. c. str. 431.

⁴⁾ Ova oblast i njeno stanovništvo dolazi pod raznim nazivima. Kod Porfirogenita: ἡ Παγανία u „de adm. imp.“ ed. Rački, *Documenta*, Zagreb 1877, c. 30 str. 406, c. 31 str. 398, c. 32 str. 274 i 389, c. 36 str. 410; Ἀρέντα ib. c. 36 str. 410; οἱ Παγανοὶ ib. c. 29 str. 338 i 371, c. 30 str. 371 i 406, c. 36 str. 409; Ἀρεντανοὶ ib. c. 29 str. 338 i 371, c. 26 str. 409; Πεντανοὶ u *Historia de vita et rebus gestis Basilii imp.* ed. Rački, *Documenta*, c. 52 str. 339. Kod mletačkih ljetopisaca: Narrentani, Narentini, Narentae v. Rački o. c. str. 334, 336, 400, 425, 426 i 427. Pop Dukljanin ne spominje ovu oblast, a Toma Arcidakon tako isto, osim što on donosi imena za dijelove te oblasti, kao Krajina — ed. Rački, Zagreb 1894, str. 45 — te Maronia, ib. 41 i 45.

αὐτῶν καὶ καὶ ἐξ αὐτῶν ζῶσιν⁵⁾). U cap. 36 kazavši o podrijetlu Neretljana⁶⁾, opustošenju sa strane Avara, kao i zašto im naziv Pagani, nastavlja: „Ὅτι ἐν Παγανία εἰσὶ κάστρα οἰκούμενα τὸ Μόκρον, τὸ Βερούλλια, τὸ Ὀστρωκ καὶ ἡ Λαβίνετζα. κρατοῦσι δὲ καὶ ταύτας τὰς νήσους. νῆσος μεγάλη ἡ Κοόρκρα ἧτοι τὸ Κίκαρ, ἐν ἧ ἔστι καὶ κάστρον... τὰ Μέλετα... τὸ Φάρα... ὁ Βράτζης⁷⁾“.

Premda car ovako detaljno opisuje Paganiju i njene česti, ipak su historiografi veoma obzirni i manjkavi u upotrebi njegovih podataka; izbjegavaju ih kad ne bi smjeli, ili donose ih al krnje i bez približeg opredjeljenja.

Lucius o njoj jedino kaže, da se proteže od Cetine do Neretve⁸⁾. K. Jireček u „Die Handelstrassen und Bergwerke“⁹⁾ prosto donosi navode Porfirogenita, a u „Istoriji Srba“¹⁰⁾ o toj oblasti kaže: Na obali, natkriljenoj visokim stenama, između ušća Neretve i Cetine... sedeli su Neretljani. Po caru Konstantinu, njihova oblast, strmenita i nepristupačna, imala je samo tri županije. U poznijem Srednjem Veku nazivao se primorski kraj s glavnim mestom Makar... Krajina, „pogranična zemlja“, a njegovi stanovnici, još uvek čuveni kao gusari, Krajinjani. Najčuvenije gusarsko gnezdo beše Omiš na ušću Cetine“. P. S. Srećković prevodi Porfirogenita¹¹⁾. Kovačević-Jovanović¹²⁾ pišu: „Na suhoj pak zemlji Neretljani su imali tri župe. Dve behu na morskom bregu, i to rastočka južnije i pri ušću Neretve a mokarska severnije i pri ušću Cetine. Treća župa, dalje od obale beše Dumno (dolina oko sadašnjega Županjca)“. I. Kukuljević-Sakcinski¹³⁾: „A u toj Krajini bijaše osim županije

⁵⁾ Rački, Documenta o. c. str. 406. U postavljenim zagradam [...] umetnut ej pogrešno u tekst i passus „πλησιάζει τοῖς Χρωβάτοις, εἰς κεφαλὴν δὲ τῆ Σερβλία“, koji pripada tekstu Zahumlja. Prevod: „Od rijeke Neretve počinje Paganija i prostire se do rijeke Cetine i ima tri županije, Rastok i Makar te Dalen. I dvije pak županije, naime Rastoka i Makra, leže uz more, koje imaju i sagena, a ona Dalena od mora je daleko i žitelji žive od poljodjelstva. Blizu su im četiri otoka: Mljet, Korčula, Brač i Hvar. veoma lijepa i plodna sa opustjelim gradovima i rudinama; na njima stanuju i imaju svoju stoku te od nje žive“.

⁶⁾ Koliko ta vijest odgovara istini, vidi kod dr. Šišića o. c. str. 460, op. 84; Iv. Kukuljević-Sakcinski, preštampano n *Zborniku kralja Tomislava*, Jug. Akademije, Zagreb 1925, st. 50—57; Jireček-Radonić, *Istorija Srba I*. Beograd 1922, st. 4 i 87.

⁷⁾ „U Paganiji naseljeni su gradovi: Makar, Vrulja, Ostrog i Lavčen. Vladaju i ovim otocima: Veliki otok Korčula ili Krkar, na kojemu je i grad ... Mljet ... Hvar ... Brač“.

⁸⁾ De regno Dalmatiae et Croatiae, I. II. c. 3. 1, str. 66, ed. u Amsterdamu 1666.

⁹⁾ Prag 1879, str. 27—29.

¹⁰⁾ I. sv. Beograd 1922, str. 85.

¹¹⁾ *Istorija srpskoga naroda*, Beograd 1884, str. 97—98.

¹²⁾ *Istorija srpskoga naroda*, II. Beograd, str. 173.

¹³⁾ *Zbornik kralja Tomislava* o. c. str. 55.

rastočke i Makarske (Mokra, Mukra) i županija duvnanska (d'Imška, Dalmitana, Dalen)¹⁴). Smičiklas¹⁴): „posebna oblast izmed rieke Cetine i Neretve... dolazi pod imenom Neretvani. Ne samo da imadu pomorske župe: rastočku i makarsku, već su u njihovoj vlasti znameniti i veliki otoci: Mljet, Korčula, Brač i Hvar“. V. Klaić u „Opisu zemalja“¹⁵): „Kraj ovaj sizao je i tada od mora u nutarnju zemlju preko Duvna do rijeke Rame“, a u „Povjesti Hrvata“¹⁶): „Ta je malena oblast sastojala samo od tri župe (makarska, rastočka, duvanjska).... Gradovi u oblasti Neretvi bili su ovi: Makarska, Vrulja, Ostrog i Labinac (Lapčanj). Toj se oblasti pribrajahu još veliki otoci Brač, Hvar i Korčula, zatim manji Vis, Lastovo i Mljet“. V. Čorović¹⁷): „Neretljanska oblast pružala se od rijeke Neretve do Cetine... Glavna mjesta te oblasti bila su u 10. vijeku: Makarska, Vrulja i Ostrog, a od 11. vijeka tvrdi Omiš. U neretljansku oblast spadali su i otoci: Korčula, Mljet, Hvar, Brač“. Jedino Stojan Novaković¹⁸), Rački¹⁹) i Šišić²⁰) osvrću se potanko na careve topografske podatke i ubiciraju pojedine lokalitete, zato ćemo se na njihove navode tijekom naše rasprave i obazreti, dok kod svih drugih upadna je manjkavost, neodređenost i nejasnost.

* * *

Cjelokupni teritorij Neretljanske oblasti, označen od cara, jasan je i neprijeporan između ušća Neretve i donjeg toka Cetine. Isto je i sa županijom Makra²¹) — τὸ Μακρὸν, ἢ τοῦ Μακροῦ — čiji je centar bio kod današnjega sela Makra poviše Makarske, a teritorij, kojeg nam car poblizje ne omeđašuje, protezao se uz more i podudarao sa onim Krajine²²) il morske strane planine Biokova, od Vrulje do iza Podgore, dotično sa obroncima do Neretvanske delte, dakle s teritorijem današnjeg Makarskog Primorja.

¹⁴) Poviest Hrvatska I. Zagreb 1882, str. 158.

¹⁵) Sv. II. Zagreb 1881, str. 164—165.

¹⁶) Sv. II. Zagreb 1899, str. 33.

¹⁷) „Narodna enciklopedija“ III. sv. 18, Zagreb 1927, str. 55.

¹⁸) Srpske oblasti X. i XII. st. u *Glasniku srpskog učenog društva*, knjiga XLVIII, Beograd 1880, str. 51—55.

¹⁹) Documenta o. c. str. 414, op. 46—60, te str. 415, op. 82—86; opširnije u *Radu Jug. Akademije*, Zagreb 1881, LVI, str. 67—68.

²⁰) Povijest Hrvata o. c. str. 451 i 452, koje navode prenaša J. Modestin u „Narodnoj enciklopediji“ I. c. str. 57—58.

²¹) U Ravennati anonymi *Cosmographia* 14, 16 stoji „Mucru“; Procopius de bello gothico III. 35 „Μουκρούρον“; u solinskom koncilu 4,5 553 „Mucuro“, „Muccuro“, „Muccoritanus episcopus“ i „episcopus muicorensis“.

²²) O tomu pitanje poslije.

Ali ubikacija županija Rastoka i Dalena do danas nije utvrđena nit se može utvrditi držeći se strikto careva teksta. Zato postupat ćemo po načelima historijskog metoda, pokušav odrediti lokalitete njihove bez obzira na tekst cara, na temelju drugih historijskih dokaza i nomenklature, koja nam se do danas sačuvala.

II.

Županiju ή Πάστωρτζα postavljaju jedni uz more, jer tako Porfirogenit o njoj kaže i onoj Makra. To su Fortis, o. Lulić²³⁾ i o. Kačić-Peko²⁴⁾, rođeni Primorci, te Jireček²⁵⁾ i Kovačević-Jovanović²⁶⁾, ali bez poblize oznake lokaliteta, osim što je Fortis i o. Kačić-Peko²⁷⁾ postavljaju kod današnjega Zaostroga, a Kovačević-Jovanović „pri ušću Neretve“, kojem mnijenju pridružuje se i Šišić²⁸⁾ s riječima: „Rastok sa središtem u gradu Rastoku nedaleko od ušća Neretve“. Drugi pak postavljaju je u nutrašnjost. Tako za dr. Račkoga je „locus Rastok prope Vrgorac in Dalmatia“²⁹⁾, pak „u okolini jezera Rastoka kod Vrgorca, koje se i Jezero piše“³⁰⁾; za Klaića „Ravnica Rastočka, koja i u susjednu Hercegovinu zalazi, bijaše nekoć sa okolicom posebna župa“³¹⁾; za P. S. Srećkovića „župa Rastoca, to je okolina jezera Rastoka“³²⁾; za dr. Tomašića, Rastok kod mjesta Vrgorac u Dalmaciji“³³⁾, po St. Novakovića ta je županija neshvatljiva položaja, naime „da je to Rastok, sad malo jezero zapadno od Makarske (?), nedaleko od Vrgorca. Voda toga jezera u svezi je s vodom reke Trebižata u nahiji Ljubuškoj, jer kad u Trebižatu voda u proleće naglo opadne, u jezeru Rastoku vode nestane i zemlja se posle zasejava. Za to se sigurno zove Rastok“³⁴⁾.

Ovako kako vidimo divergentna su mnijenja; ali premda ni jedni ni drugi ne donose razloge za postavljene ubikacije, ipak pristat ćemo uz mnijenje onih drugih, makar time bili u opreci s Porfirogenitom, jer za to imamo svjedočanstvo historijskih dokumenata i do danas sačuvano ime Rastoka.

²³⁾ P. Antonio Lulich, Compendio storico cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorje. Split 1860, str. 22—24.

²⁴⁾ „Poviest okružja makarskoga“ u *Arhivu za povj. jug.*, knj. VII. 1863, str. 92—128.

²⁵⁾ Handelstrassen und Bergwerke o. c. str. 28.

²⁶⁾ o. c. str. 173.

²⁷⁾ Voyage en Dalmatie par M. L'abbé Fortis, Berne 1778, str. 193, a Kačić-Peko o. c. str. 100.

²⁸⁾ Povijest Hrvata o. c. str. 674.

²⁹⁾ Documenta l. c. str. 414, op. 47.

³⁰⁾ *Rad* 56, l. c. str. 67, op. 3.

³¹⁾ Opis zemalja o. c. str. 172..

³²⁾ l. c. str. 98.

³³⁾ o. c. str. 79, op. 331. — ³⁴⁾ l. c. str. 53.

U aktima sabora solinskoga od 4. V. 533³⁵), biskup Sarsenteruma³⁶) uz druge crkve, al sve u nutrašnjosti, primi i one municipija „Novense per Rasticiarum“. Za Novae — municipium Novense — stalno se zna, da je današnji Runović, jugoistočno Imotskoga, zato i ono „per“ sc. municipium „Rasticiarum“, mora da je negdje u blizini Runovića, pošto sabor u imenovanju mjesta ide nekim redom. A znamo, da rječica Vrlika protječe Imotskim Poljem te na poslijetku, odasvud okružena brdima, da tvori Runovičko Jezero gdje ponire, da odmah s druge strane brda istječe pod imenom Peći, Tihaljine, Mlade i Trebižata, a u čije porječje spada i današnji Rastok; suviše znademo i to, da je rimski put iz Delminiuma (Županjca) za Naronu, išao preko Novae i Bigeste (Ljubuškoga)³⁷), koje je u blizini današnjega Rastoka, zato ne možemo a da ne zaključimo, da je ono Rasticiarum teritorij u nutrašnjosti iza Biokova i da ga ne dovedemo u vezu s današnjim Rastokom.

Papa Celestin III. bulom 13. III. 1192³⁸) za splitsku nadbiskupiju kaže, da uz ino posjeduje „et parochiam Almissi usque ad Macarum et usque ad flumen de Narenta et totam Rastizam“. Dakle Omiš do granice Makra t. j. do Vrulje; ono „usque ad flumen de Narenta“ ne može se podnipošto odnašati na primorje do ušća Neretve, jer je taj teritorij god. 1185 bio dan biskupiji Hvara³⁹), nego odnaša se na predjele iza Biokova; a po onomu „totam“ znači, da je govor o nekoj teritorijalnoj jedinici, koja je u tom predjelu, imenom „Rastiza“.

Danas opstoji Rastok, Rastočko polje uz varoš Vrgorac. Od mora je udaljen oko 12 km. zračne linije, preko brda Prologa (441 m), Šubira (504 m), Rilić planine (846 m), Notokita (900), Jezera Dusine te krševite visoravni Pasičine. Doduše današnji prostor, koji dolazi pod imenom Rastoka, nije tako velik, da bi mogao tvoriti posebnu teritorijalnu jedinicu — 9 × 2,5 km — nu po svojem položaju to ime moglo je nekoć, da obuhvata i veći prostor, kao i polja Vitine te Ljubuškoga, naime dolinu Trebižata u opće, pošto Rastok pripada tom porječju, jer „Natica“, koja protječe i ponire u Rastoku, ogranak je, koji se od Mlade odijeljuje. Dakle ovaj teritorij podudara se s gorespomenutim teritorijem „per Rasticiarum“ i „Rastizam“, a tad ne možemo a da ga ne identificiramo i

³⁵) Up. Bulić-Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa, Zagreb 1912—13, str. 53—56; dr. Šišić, Priručnik izvora hrvat. historije, Zagreb 1914, str. 156.

³⁶) Po svoj prilici današnje Aržano (srez Imotski). Up. Bulić-Bervaldi ib. str. 55; Šišić, Priručnik ib. str. 156, Povijest Hrvata o. c. str. 171.

³⁷) Vidi Kiepert „Dalmatia“, Tabla VI. u CIL III.

³⁸) Smičiklas, Codex diplomaticus II. str. 251.

³⁹) Smičiklas ib. II. str. 193: „Pharensis episcopus... habeat has parochias Phar ecc. et totam Crainam“, a Krajina istovetna je sa županijom Makar.

s carevom županijom ἡ Ῥάστωρζα,⁴⁰⁾ makar istu on postavljao uz more, kako jasno iz svega rečenoga slijedi. Njen teritorij bio bi od hrvatske županije Imotskoga do današnjeg Ljubuškoga, a od županije Makra dijelilo ju je Jezero.⁴¹⁾ Tu su plodna polja i žitelji bave se isključivo poljodjelstvom.

III.

Lokalitet treće županije τὸ Δαλέν, ἡ τοῦ Δαλενοῦ do danas nije niti iz bliza određen, zato utvrđenje njenog lokaliteta glavni je predmet ove rasprave, čvor kojeg ako razriješimo, nestati će svake nejasnoće i oprečnosti u carevim topografskim podacima za Paganiju.

Za Porfirogenita ona je daleko od mora sa žiteljima poljodjelicima, te je historičari jednodušno i traže u unutrašnjosti, makar i Rastok već postavili u unutrašnjost. Banduri-u⁴²⁾ ona je istovetna sa rimskim Dallunto — Dilunto Antoninova itinerara, između Cavtata i Narone; Šafařiku⁴³⁾ sa rimskim Dalminium, Delminium a današnjim Duvnom; isto Klaiću,⁴⁴⁾ Novakoviću, Kovačević-Jovanoviću i drugim. Rački pak u Documenta⁴⁵⁾ navodi razna mnijenja al se ne opredjeljuje ni za koje, dok u Radu⁴⁶⁾ nastoji da riješi to pitanje i kaže: „nema sumnje, da je župa Δαλέν ležala u Zagorju onkraj mokrskre i rastočke, negdje u okolini rijeke Trebižata“, premda kako vidjesmo on je i onu Rastoka postavio u dolinu Trebižata, te bi po tomu bile dvije u nutrašnjosti. Za dr. Šišića τὸ Δαλέν nije nego careva grafija za slovensko dolê, te oslonivši se na mnijenje Račkoga i današnju special-kartu, istu ubicira „u porječju Peći, Tihaljine, Mlade i Trebižata, ove četvoroimene pritoke Neretvine, gdje odista ima dosta plodne zemlje o kojoj car govori. I danas još ima tamo kraj zvan Dolje“⁴⁷⁾, a na drugom mjestu, da je županija „Dolje sa središtem zar oko današnjega hercegovačkoga Ljubuškoga“⁴⁸⁾.

⁴⁰⁾ Dosada mislilo se, da je taj naziv slavenskog podrijetla — up. Miklošić: Die slav. Ortsnamen aus Appellat. Nr. 525; Novaković l. c.; dr. Skok, Starohrvatska Prosvjeta N. S. 1927, str. 69, 184, — dok po rečenomu vidimo da nije, nego da Slaveni predslovenski naziv akomodirale slovenskoj riječi rastok.

⁴¹⁾ Ovo Jezero nije identično, kako misli Rački — v. Rad 56, l. c. str. 67, op. 3 — s Rastokom, nego isto nalazi se južno Rastoka, između Prologa, Šubira, Pline, Pašičine i Rilića.

⁴²⁾ Rad 56, l. c. str. 68; Rački, Monumenta o. c. str. 414, op. 49 i Vjesnik zem. arhiva l. c. str. 79, op. 333.

⁴³⁾ Slov. starožitnosti str. 656.

⁴⁴⁾ Povijest Hrvata l. l. c. str. 33.

⁴⁵⁾ str. 414, op. 49.

⁴⁶⁾ 56, l. c. str. 68.

⁴⁷⁾ Povijest Hrvata o. c. str. 452, op. 67.

⁴⁸⁾ lb. str. 674.

Pristati na koju od tih postavljenih ubikacija ne možemo; na pojedinu se posebno osvrtno suviše je, jer će i same tijekom raspravljanja otpasti. Jedino obazret ćemo se na razlaganje dr. Šišića, pošto, dato sed non concessio, njegova identifikacija Dalena sa dolê dovest će nas do pravoga lokaliteta te županije.

Držeći se historijskog metoda potražiti ćemo u izvorima naziv Dolê ili slično u opsegu careve Paganije, i to ne kao kakov partikularni lokalni naziv, kojeg u Krasu susretamo na svakom koraku, nego kao oznaku zasebne teritorijalne jedinice.

Godine 1185. novoizabrani splitski nadbiskup Petar Hungarus održa provincijalni sinod u bazilici sv. Andrije u Splitu⁴⁹⁾, na kojemu zaključuje, da splitska nadbiskupija „has habeat parochias: Clissam, Scalle, Zminam, Zettinam, totam Cleunam, totum Masarum et totum Dol usque ad Vrullam“⁵⁰⁾.

Ovim dokumentom prvoga reda zajamčen nam je naziv Dol jedne teritorijalne jedinice — rad onog „totum“ — intra limites careve Paganije. Dol se naime pruža „usque ad Vrullam“ t. j. između ušća Cetine i Vrulje, pošto s „Masarum“ označen je teritorij sjeverno Cetine, a s „totam Crainam“ južno od Vrulje, koju krajinu, kako već spomenusmo, isti sabor dodijeli biskupiji Hvara i tako Dol identičan je s teritorijem Omiša u carevoj Paganiji.

Da je sabor imao pred očima predio Omiša, kao i da je postojao kao posebni teritorij, potvrdit će nam i drugi dokumenti. Tako za nadbiskupa Dabrala na provincijalnom sinodu u Splitu (c. 1045—50)⁵¹⁾ određuje granice pojedinih biskupija, a splitska „has sibi voluit parochias retinere: comitatum Cetine, Cleune, Clisse, Massarum, Almissium, et ultra Alpes Ferreas usque ad confinia Zagrabie, totamque Maroniam“, a makarskoj, premda de facto tada i nije postojala, al postojala je de iure, te je bila u evidenci, dadeše „a confinio Craine usque Stagnum“, t. j. sabor drži Omiš kao posebni teritorij. Isto Koloman ispravom od 15/6 1103 potvrđuje nadbiskupu Splita Krešenciju uz drugo „decimas Almissii usque Mucarum“⁵²⁾ t. j. do Vrulje, granice Krajine. Dakle ovi dokumenti predteče onoga god. 1185, svjedoče, da je Omiš bio posebna teritorijalna jedinica a koja se u njemu nazivlje Dol. Zato da i primimo Šišićevu identifikaciju Dalena s Dolê, taj naziv ne možemo da tražimo drugdje, nego u ovom dokumentu, te carevu županiju Dalen postaviti uz more između Vrulje i ušća Cetine.

⁴⁹⁾ Thomas archidiaconus, Historia Salonitana, ed. Rački, Zagreb 1894, str. 76.

⁵⁰⁾ Smičiklas, Codex dipl. II. str. 193. Pošto se jedan primjerak originala nalazi u arhivu kaptola trogirskoga, ponovno sam isti pregledao i našao, da stoji upisano van svake sumnje „Dol“.

⁵¹⁾ Thomas archid. o. c. str. 44—45 — ⁵²⁾ Smičiklas ib. str. 11.

Nu i ako je dokumenat god. 1185 u prilog Šišičevoj identifikaciji⁵³⁾, ipak za nas postoji velika sumnja i vjerojatnost, da carev Dalen i Dol dokumenta splitskog sinoda nemaju nikakve veze sa slovenskim dolê, nego sa osnovom dal i del, koju često nalazimo u predslavenskoj toponomastici naših krajeva, čemu indicije ćemo navesti, a buduća otkrića i rješenja, osobito filološka, konačno će da stvar riješe.

Omiš u srednjovjekovnim ispravama različito se nazivlje, tako osim najstarijeg „in Olmisi“⁵⁴⁾, „Olmisani“⁵⁵⁾ iz XI. st., te Almisium⁵⁶⁾, Almisium⁵⁷⁾, Alemuyssium⁵⁸⁾, Almisum⁵⁹⁾, Almisum⁶⁰⁾, Almasium⁶¹⁾, Almesium⁶²⁾, Almessium⁶³⁾, Almescium⁶⁴⁾, Almescia⁶⁵⁾, Ulmes⁶⁶⁾, Almus⁶⁷⁾, Almisiensis⁶⁸⁾, Almesiani⁶⁹⁾, Almisani⁷⁰⁾, Almissani⁷¹⁾, Almesani⁷²⁾, **ΟΛΚΑΝΗΣΙΑΝΗ**⁷³⁾, **ΕΛΚΑΝΗΣΙΑΝΗ**⁷⁴⁾, postoji i naziv Dalmisium⁷⁵⁾, Dalmissum⁷⁶⁾, Dalmasium⁷⁷⁾, Dalmasia⁷⁸⁾, Dalmesani⁷⁹⁾, Dalmisienses⁸⁰⁾, Dalmasibus⁸¹⁾ i t. d. Očito ovo za dal pripada osnovi, dok je u prvima početno d otpalo⁸²⁾, te i u nazivima Omiš tako postoji osnova dal.

Davno i mnogo ventilirano je pitanje ubikacije Dalminium-a, Delminium-a, **Δελμίον**, **Δέλμινιον** i **Δάλμιον**, koje možemo da svedemo na ono Mommsena⁸³⁾ za Gardun kod Trilja i danas općenito poprimito dr. K. Patsch-a⁸⁴⁾ za Duvno-Županjac. Ali ako tačnije prorešetamo razne varijacije tog imena, koje nam dokumenti pružaju i naprosto se identificiraju sa današnjim Duvnom, vidjet ćemo, da neke pod nipošto ne možemo da spojimo s Delminium = Duvno, nego biti ćemo prisiljeni uteći se kombinaciji, da je u oblasti starih Dalmata bilo više lokaliteta sa takim sličnim nazivom, od kojih jedan i na poznijemu teritoriju Omiša, čiji baš tačni naziv po

⁵³⁾ Dr. Skok u *Starohr. Prosvjeti*, Nova ser. I, 3-4, str. 169 i 187, nije na čistu sa tom identifikacijom, pišući: „ako je ispravna...“ — ⁵⁴⁾ Rački, *Documenta* o. c. str. 99 i 129. — ⁵⁵⁾ Ib. str. 134. — ⁵⁶⁾ Smičiklas, *Cod. dipl.* II. str. 11; IV. str. 77, 78, 112, 268; V. str. 105, 207, 234, 420, 456; VI. str. 49, 697, 698; VII. str. 71 i 72. — ⁵⁷⁾ Ib. VI. str. 619 i 620. — ⁵⁸⁾ Ib. II. str. 116. — ⁵⁹⁾ Ib. III. str. 439; IV. str. 268, 269; VI. 403. — ⁶⁰⁾ Ib. II. str. 251; VII. str. 71, 173-175. — ⁶¹⁾ Ib. III. str. 77; VII. str. 2. — ⁶²⁾ Ib. VI. str. 77-80, 82-84. — ⁶³⁾ Ib. V. str. 584. — ⁶⁴⁾ Ib. VI. str. 72. — ⁶⁵⁾ Ib. VI. str. 73 i 74. — ⁶⁶⁾ Ib. III. str. 191. — ⁶⁷⁾ Ib. IX. str. 132. — ⁶⁸⁾ Ib. III. str. 210. — ⁶⁹⁾ Ib. III. str. 256; VI. str. 73. — ⁷⁰⁾ Ib. IV. str. 112, 113, 268. — ⁷¹⁾ Ib. VII. str. 373. — ⁷²⁾ Ib. VI. str. 78, 80. — ⁷³⁾ Ib. IV. str. 313. — ⁷⁴⁾ Ib. IV. str. 313. — ⁷⁵⁾ Ib. III. str. 434; IV. str. 62, 77, 453; V. str. 126; — ⁷⁶⁾ Ib. VI. str. 86. — ⁷⁷⁾ Ib. IV. str. 217; VI. str. 86 i 87. — ⁷⁸⁾ Ib. V. str. 126. — ⁷⁹⁾ Ib. III. str. 353, IV. str. 10. — ⁸⁰⁾ Ib. VI. str. 88. — ⁸¹⁾ Ib. VI. str. 86 i 87.

⁸²⁾ Ovdje je slučaj t. zv. afereze, naime oduzimanja početnoga konsonanta „d“, uzevši ga za romanski padežni prijedlog *de* (di), analogno od dalmatica = misna odjeća u star. portugal. *almatica* — upor. W. Meyer-Lübke: *Romanisches etymol. Wörterbuch*, Heidelberg 1911, str. 196, br. 2463 — te od Damascenus talij. *amascino*, savojski *amezna*, španjolski *amacena* i t. d. ib. br. 2464.

⁸³⁾ C. I. L. III. 358.

⁸⁴⁾ Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie*, IV. 2457-9; *Glasnik zem. muzeja*, Sarajevo 1904, XVI. str. 307 ecc.

do danas sačuvanim dokumentima ne možemo da odredimo, ali svakako Dalmasium, Almesium, Omiš i slično, derivacije su tog imena sa osnovom dal, del, koju nalazimo u Dalenu i Dolu.

Tako poznata su i kao autentična obično priznata akta sabora u Saloni od 15./7. 530 i 4./5. 533⁸⁵), na kojemu posljednjemu od teritorija dotadanje Salonitanske nadbiskupije odijeliše i osnovaše tri nove biskupije. Teritorij one „in Sarsentero“ idaje granicom donedavne Dalmacije, Bosne i Hercegovine, od Buškog Blata preko Imotskoga i doline Trebižata, a „Muccoritanus namque episcopus se montanorum Deltinense, Onestinum Salonitanum dumtaxat quidquid in insulis continetur vel trans Oneum noscitur esse divisum, quod Continens appellatur, sed etiam Rediticum, in diocesi habitatum accipiat“⁸⁶). Ali jer su nam ova akta sačuvana jedino kao dodatak kodeksu Barberinske „Hist. Salonitana“ Tome Arcidakona iz XVII. st., Farlati⁸⁷, Batthyány⁸⁸), Kukuljević⁸⁹), Rački⁹⁰) i drugi donose tekst sa nekim promjenama, tako Deltinense mijenjaju u Delminense u ovom našem pasusu, premda ovim ne kažemo, da je Deltinense ispravno, i dolaze do povijesnih nemogućnosti; jedinu promjenu koju možemo dopustiti to je, da ono habitatum pretvorimo u habiturum, jer je očita pogrješka. Na naše pitanje spada ubikacija onoga Deltinense, nu da do toga dodemo, moramo odrediti druge lokalitete, koji pripadoše makarskom biskupu, a koji se svi dosada pogrješno ubiciraju. Konstrukcija ovog pasusa doduše vrlo je zamršena, ali jasno je, da se ovde radi o četiri razne teritorijalne pozicije, i to brdskoj⁹¹) (montanorum), otočkoj (in insulis), primorskoj (Continens) i Rediticum. Za Onestinum znamo tačno gdje je bio po natpisu našastu u Jesenicam (Poljica), na desnoj obali ušća Cetine, koja se zvaše Oneum⁹²); „in insulis“ jasno je po sebi. K tomu

⁸⁵) up. op. 35.

⁸⁶) „Makarski pak biskup neka primi“ (accipiat) „što će imati u diocezi“ (se in diocezi habitatum) „od brđana“ il brdovitih predjela municipij „Deltinski, Onestinski, a od salonitanskoga samo ono, što je sve na otocima i preko, što (Cetina) Oneum dijeli, a naziva se Krajina (Continens) kao i Reditiski“.

⁸⁷) Illyricum Sacrum II. str. 162 ecc.

⁸⁸) Batthyány, Leges eccl. reg. Hung. I. 285.

⁸⁹) Codex diplomaticus I. 195—98.

⁹⁰) Historia Salonitana ed. Rački o. c. str. 12. do str. 18.

⁹¹) montanorum može da označuje brdovito tlo (montana-orum) il njegove stanovnike (montani-orum), čega je čest Deltinense i Onestinum; ali ovde može da bude i vlastito ime posebnog municipija Montanorum. U prvom slučaju, jer znamo da je Onestinum predio Mosora, tad i ono montanorum odnašalo bi se stalno na Mosor; u drugom pak slučaju, koji ima manje vjerojatnosti, stvar se isto ne mijenja, jer taj teritorij „Montanorum“ isto je negdje u blizini Onestinuma, a to može bit opet samo Mosor.

⁹²) Da su Onestinci bili na desnoj strani rijeke Cetine, svjedoči poznati natpis, našast u Jesenicam, koji je bio postavljen kao granica „inter Onestinos et Narestinos“; up. *Bullettino di arch. e stor. dalm.* 1889, str. 145 ecc.

možemo vrlo lako i tačno da odredimo i lokalitet onoga „quod Continens appellatur“, te bitne česti Makarske biskupije, a preko čega svi pisci šutke prodoše, a time i ne mogoše da razriješe ove zagonetne lokalitete. Ono „appellatur“ pokazuje, da ovdje nije adjektiv nego substantiv, i to vlastito ime teritorija, te znači kopno, kraj u opreci prama vodi, moru⁹³); to je teritorij uz more omeđen Biokovom, a kojemu je ime Continens. Slaveni kad se tu naseliše, preinačiše ga u Krajina⁹⁴), bilo jer su i druga imena prevodili, n. pr. Bona u Blagaj⁹⁵), ili radi opreke moru i otocima.

Deltinense pretvaraju u Delminense⁹⁶) i istovjetuju s Delminium = Duvno. Kazasmo kud se prostiraše biskupija Sarsenteruma; Duvno je iza njena teritorija te makarski biskup imao bi teritorij raskomadani i pomiješani sa drugim biskupijama, što se protivi samoj biti uređaja dieceza, koja je stalni neprekidni i omeđeni teritorij, tako da je tek u novije doba iznimno dozvoljeno, da na zajedničkomu teritoriju budu dva ili više biskupa, i to samo radi razlike ritusa⁹⁷). Suviše nemoguće je i pomisliti, da bi sabor dijeleći dotadanji jedinstveni teritorij u nove česti, dakle bez kakve specijalne tradicionalne veze, dodijelio biskupu Makarske udaljeni teritorij i od njega rastavljen, kad nije ništa priječilo, da istoga dodijeli i drugom sudioniku u diobi biskupu Sarsenteruma, s kojim je Delminium bio u teritorijalnom kontinuitetu. Međutim dade se zaključiti per deductio-nem iz samih akata sabora, da Delminium = Duvno nije pripadalo niti dividendu solinskoj biskupiji a niti kojemu od divizora, nego biskupiji Bestoensi⁹⁸). Na saboru naime nije bilo samo govora o razdiobi solinske

⁹³) Up. Forcellini, Lexicon totius latinitatis, Patavii 1827, str. 746, koji kaže: 3. Cum de aliqua insula sermo est, continens terra, et frequentius continens absolute, dicitur ea regio, quae est illi proxima, et insula non est, ἡπειρος, terra ferma“, a što uprav odgovara u našem slučaju radi obližnjega Brača.

⁹⁴) Ovaj naziv prviput nalazimo u aktima sabora od 1./5. 1185. Historičari uzevši taj naziv u poznijem značenju kao fines, finitima regio, Grenze, pogranična zemlja, traže i opravdanje tom nazivu, i to Hrvati kao hrvatski a Srbi kao srpski pogranični teritorij — up. Kukuljević l. c. str. 55, Jireček-Radonić o. c. I. str. 85, 136; III. 6 — dok po ovom vidimo, da je to ime iz rimskih vremena. Da je naša konstatacija tačna, potvrđuje i to, što u našim spomenicima osim Краинане dolazi i Крајанин — up. Smičiklas o. c. IV. str. 313, te što Paladij Fosco u „De situ orae Illyricae“ kaže: „quam indigenae peculiari vocabulo Crainam vocant, quo eorum lingua littus demonstrant“.

⁹⁵) Šišić, Povijest Hrvata o. c. str. 454; *Starohrvatska Prosvjeta*, dr. Skok l. c. str. 167.

⁹⁶) Bula Celestina III. od 13./3. 1192 biskupiju Duvna nazivlje „Delmitensem“. Up. Smičiklas, Cod. dip. II. str. 251.

⁹⁷) Up. Aichner, Compendium Juris ecclesiastici, § 115, 4, kako je Benedikt XIV. god. 1742 iznimno dozvolio za Lavov.

⁹⁸) Sa sijelom u Bistue nova-Zenica za dr. Patscha, koje mijenje uspješno pobija O. J. Kujundžić u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalm.* god. 1927/8, str. 75—83, i Bistue nova postavlja kod Mošunja u travanjsko polje.

biskupije, nego i o onoj „ecclesiae Bestoensis“, pošto je sam njen biskup Andrija izrazio želju na tom saboru, da se podijeli i njegova biskupija. Honorij pak nadbiskup, dotično sabor zaključio: „quum diuinitas propitiata concesserit, adhuc vnum, ad quem eadem loca pertinere debeant, curabimus ordinari pontificem“. Dakle sabor je zaključio razdiobu, nu nije je odmah proveo nego odgodio. Međutim u pismima pape Grgura I. spominje se više puta Malchus episcopus Dalmatiae, Dalmatiensis⁹⁹⁾, za kojega se drži, da je bio biskup Delminiuma = Duvno¹⁰⁰⁾. Duvno je pak po svojem položaju moglo da pripada biskupiji Sarsenteruma il onoj Bistue, za koju je bila zaključena dioba; a jer god. 591 imamo biskupa u Delminiumu, kojeg u saborima 530 i 533 g. nema, to je jasno, da je u tom međuvremenu bio proveden saborski zaključak, te od biskupije u Bistoi odijeljen teritorij i stvorena nova biskupija sa sijelom u Delminiumu, ali time je i isključena pripadnost njegova u god. 533 novoosnovanoj biskupiji Mukruma, a tako i to, da ono Deltinense nije identično sa današnjim Duvnom, nego da taj teritorij moramo tražiti na drugom mjestu, koje mjesto moglo je da pripada biskupiji Makra. Ubicirali smo Onestinum na desnoj obali ušća Cetine i Continens od Vrulje do Neretve, a između tih teritorija ostaje praznina, koju popunjamo s Deltinense, jer i u aktima spominje se Deltinense i Onestinum jedno uz drugo, koje je u jezičnoj vezi s Dalen i Dol, te poznijim Dalmesium-Omišem¹⁰¹⁾.

U Ljetopisu Popa Dukljanina, a u poglavlju IX., spominje se mjesto „Dalmae“¹⁰²⁾, koje svi bez iznimke istovetuju sa Duvnom, dok za nas

⁹⁹⁾ Up. Rački, Documenta o c. str. 237, 229, 243, 244 i 245; *Bullettino di arch. e storia dalm.* 1904. Suppl. 1—3 ss, 17 ss.

¹⁰⁰⁾ Rački ib. str. 237, op. 1; dr. Šišić, *Povijest Hrvata* o. c. str. 228, op. 66; *Vjesnik Hrv. arh. društva u Zagrebu*, N. S. XV., don F. Bulić, Sv. Venancij, prvi biskup solinski str. 64.

¹⁰¹⁾ Municipium Rediticum gdje je bio ne znamo, al da nije istovetan sa Riditae-Danilo kod Šibenika, više je nego stalno. naprosto poradi prostorne nemogućnosti, kao i Duvno. Taj teritorij mogao je da bude negdje u prostoru između Trilja, Zadvarja i Zagvozda. Na jugu Continenta nije mogao da bude, jer je on dopirao do ušća Neretve; na sjever pak postavljenog teritorija bila je biskupija Sarsenteruma, kao i na istok s „Novae per Rasticiarum“, na zapad solinska, te ostaje mogućnost jedino tog teritorija. U prilog je ovoj ubikaciji, kao i onoj Deltense, glasoviti triljski natpis, po kojemu god. 183 po Kr. sudjeluju u gradnji triljskog mosta Delminienses, Novenses i Riditae. — Up. *Bull. dalm.* 1878 str. 21. sl, te C. J. L. III. 3202.

¹⁰²⁾ U latinskoj redakciji spominje se četiri puta u istom tom poglavlju; dvaput sa „in planitie Dalmae“, kad je govor o saboru, a kad o međašima isto dvaput, ali „a loco Dalmae“. U hrvatskoj redakciji triput: jednom u glavi II. kao ime primorskog grada, a dvaput u IX. kao „misto i grad“. Uporedi dr. Šišić, *Ljetopis Popa Dukljanina*, izd. Srpske Akademije, str. 204 i 306, te str. 386 i 399.

ta je identifikacija preveć sumnjiva, te ćemo mi rade Dalmu dovesti u vezu sa Omišem nego s Duvnom. U tom poglavlju priča se o tobožnjem a toliko razglašenom duvanjskom saboru. — Da taj nije uopće postojao, biva jasno svakomu, tko samo jednom pročita tekst tog poglavlja a ima bar nešto povjesnog znanja, nego da je prosta izmišljotina Popa Dukljanina, sa svrhom, da dokaže legitimitet dukljansko-barske nadbiskupije¹⁰³). Naime prvi kršćanski kralj Budimir (Svetopelek) sakuplja sav puk in planitie Dalmae u prisutnosti papinskih legata iz Rima i carskih iz Carigrada, da uredi crkvene i političke prilike. Njegovu državu, koja se tobože prostirala od Drača do Vinodola, razdijeliše u dvije metropolije, solinsku i dukljansku, sa njihovim sufraganima, prema političkoj podijeli koju na istom učiniše; najprije na „Maritima“ i „Surbia“, zatim Maritima opet na dvije provincije „a loco Dalmae, ubi rex tunc manebat et synodus tunc facta est, usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam, quae et inferior Dalmatia dicitur Item ab eodem loco Dalmae usque Dyrachium, Croatiam Rubeam vocavit, quae et superior Dalmatia dicitur“; Srbiju isto: na Bosnu i Rašu. Ovo je cilj i suština saborskoga rada. Vremenski i stvarno ovaj sabor dovoditi u vezu sa hrvatskim kraljem Tomislavom apsolutno je nemoguće: 1. na ovom saboru istom se osnivaju biskupije, a svatko zna da su i prije Tomislava postojale biskupije Splita, Zadra, Nina, Raba, Krka, Osora, Stona, Dubrovnika, Kotora i druge, dok dukljanske metropolije za Tomislava nije bilo, nego ona je tada bila sufragana metropolitu u Draču, kako je i ostala do u XI. st., kad je počela da uzurpira titulu metropolit¹⁰⁴) 2. Niti Tomislav niti koji njegov predhodnik ili nasljednik nije imao državu s teritorijem od Vinodola do Drača i Laba na Kosovu¹⁰⁵). Dakle izmišljeno je ime kralja, rad sabora falsificiran, a ipak držat isti kao historijski fakat — ne znam kako da nazovem.

Nu i ako je sabor mistifikacija, ipak geografske podatke koje tu nalazimo, ne možemo na prvi mah, da zabacimo, jer i u falsifikatima

¹⁰³) Suvišno je, što ću o tom saboru reći, jer će čitatelj to opširnije naći u baš stručnom i vrijednom djelu dra. Šišića o Ljetopisu Popa Dukljanina, koje je izdala Srpska kr. Akademija, a koje djelo dao mi je na uvid moj učitelj dr. Šišić i prije objelodanjenja, te oslonom na isto ja sam učinio u mojoj prvobitnoj radi neke ispravke, kao i unio nove podatke, na čemu veleuč. dru. Šišiću moja harnost.

¹⁰⁴) Uporedi o tom Jireček-Radonić, Istorija Srba o. c. I. str. 124, 129; dr. Šišić, Letopis Popa Dukljanina o. c. str. 63—82, 136—140, te ostalu brojnu literaturu o osnutku dukljansko-barske nadbiskupije.

¹⁰⁵) Ovi unutrašnji razlozi, koji isključuju Tomislava, isti uz male preinake protiv se i mnijenju dra. L. Jelića u članku Duvanjski sabor u *Vjesniku hrv. arh. društva*, N. S. sv. X. Zagreb 1909, str. 135—145, da je isti držan u kolovozu g. 1057 za kralja Petra Kresimira, kao i mnijenju dra. Šišića, da je isti, ako je ikada postojao, mogao biti za kneza Branimira. — Up. Pregled povijesti hrvatske, Zagreb 1920, str. 101, te Povijest Hrvata o. c. str. 887, op. 21, i Letopis o. c. str. 432, op. 37.

ipak ima i historijskog materijala. Tako geografski podaci o pojedinim krajevima i njihovim granicama donekle se podudaraju sa onim Porfirigenita¹⁰⁶). Na naše pitanje spada njegov geografski podatak o Dalmi, čiji lokalitet Dukljanin pobliže ne određuje, osim što ga postavlja kao mjesto sabora te kao granicu između Donje i Gornje Dalmacije. Jasno je, ako je sabor izmišljen, da je i ime, gdje je sabor držan, također samovoljno postavljeno, kao i to, jer je bio na okupu „sav puk“, morao je isti da bude na nekom polju, i zato je postavljen atribut „in planitie“¹⁰⁷); prema tomu u ovom prvom slučaju Dalma je za historičara bez ikakve važnosti, dok je u drugom slučaju inače, pošto je Dalma „locus“ uzeto kao granica. Po citatu kojega prije navedosmo o podjeli Budimirova kraljevstva vidimo, da je Dukljanin poznavao staru granicu Hrvatske, a poznato je, da se je on i služio starijim zapisima¹⁰⁸), pa tako on je našao i Dalmu kao granicu u nekakom zapisu, a jer mu je trebao legitimitet dukljansko-barske nadbiskupije, i to jednak onomu solinske, zato on postavlja u stare granice rimske Dalmacije¹⁰⁹) neko zajedničko kraljevstvo objema metropolijama, a sabor kod Dalme, baš na granicu između njih, da bude pravo jednoj i drugoj; ovo posljednje mogao je tim lakše učiniti, pošto se, u njegovo vrijeme krajem XII. st. još znalo, da je granica Gornje i Donje Dalmacije bila Dalma, ali se nije znalo gdje je ista u istinu bila. Naime njegov bliži savremenik Toma Arcidakon znade za Dalmu, grad i granicu Hrvatske, dotično obiju Dalmacija, al s nazivom Delmis¹¹⁰), jer kaže: „Dalmatia secundum Isidorum est prima pars Grecie et dicitur a Delmi civitate antiqua, que ibi fuit¹¹¹); sed ubi hec ciuitas

¹⁰⁶) Up. Šišić, Povijest Hrvata o. c. str. 456—458, Letopis Popa Dukljanina o. c. str. 166, 175 i 432.

¹⁰⁷) Više puta riječ planities dolazi kod Dukljanina i to svaki put, kad se radi o saboru ili bitci, tako na pr. u pogl. XV. za Hranimira „congregantes se in plano Chelmo“. Šišić, Letopis o. c. str. 311; pogl. XXVII. „Ab illo ergo die dicta est planities illa, in qua factum est praelium, Bellina“. Ib. str. 322; pogl. XXXVIII. „Qui congregato magno exercitu... pervenit usque ad planitiem Zentae“, ib. str. 345, „Cursilius cum omni exercitu venit et resedit in planitie civitatis Scodrinae, ut ibi congregarentur omnes... Post haec... pervenerunt in planitiem Antibarensis civitatis“, ib. str. 347—8; „Cursilius... cum venisset in planitiem civitatis Scodrinae, mortuus est“, ib. str. 351.

¹⁰⁸) Up. Šišić, Letopis o. c. str. 121—149.

¹⁰⁹) Od 10. god. po Kr. do konca III. stoljeća rimska provincija Dalmacija pružala se od Raše do Mata (niže Lješa). Up. Šišić, Povijest Hrvata o. c. str. 104, op. 2 i 3, te str. 106.

¹¹⁰) Da su nazivi Dalma i Delmis za isto mjesto, van svake je sumnje; kad bi zabacili tu identičnost, bilo bi jasno po sebi, da Dalma nije Duvno, te bi to išlo u prilog našoj tezi.

¹¹¹) Ovo je uzeo Toma iz djela Izidora Seviljskoga: Etimologiarum, ed. Migne „Patrologia Latina“, sv. 82, str. 505, dok G. di Pietro Luççari u Copioso Ristretto

Delmis in Dalmatie partibus fuerit, non satis patet. Verum tamen Dalmatia dicebatur olim largius; censebatur enim cum Chrouatia una provintia. Est enim regio quedam in superioribus partibus, que dicitur Delmina, ubi antiqua menia hostenduntur; ibique fuisse Delmis civitas memoratur. Nunc uero Dalmatia est regio maritima, incipiens ab Epyro, ubi est Dirachium et protenditur usque ad sinum Quarnarium¹¹²⁾; zatim na drugom mjestu: „Istaque fuerunt regni eorum¹¹³⁾ confinia: ab oriente Delmina, ubi fuit civitas Delmis“¹¹⁴⁾. Kako vidimo, geografski podaci Tomini podudaraju se sa onim Dukljanina, tako da dolazimo na pomisao, da su ili obojica imali pred očima isti izvor ili što je vjerojatnije, da se je Toma služio Dukljaninom¹¹⁵⁾, s tom razlikom, što Dukljanin samo spominje kao granicu Dalmu, ali je ne ubicira, dok pak Toma, ne znajući lokalitet Delmisa (ubi fuerat non satis patet), kombinira ga po suzvučnosti sa „regio Delmina“ t. j. s teritorijem Duvna njegove dobi, te tu postavlja Delmis i granicu Hrvatske¹¹⁶⁾. Svakako po obojici granica je Dalma i Delmis, ali neodređenoga lokaliteta, dok identifikacija s Duvnom, Tomina je samo kombinacija, a time slobodno je i nama da kombiniramo s kojim drugim teritorijem, ako imamo razloga zato.

Već na prvi mah upadna je sličnost „Dalmae“ s Dalmasium, Dalmasia, Dalmasibus, Dalmesani i t. d.¹¹⁷⁾. Današnji pak Omiš filološki može da bude čista derivacija iz starijega Delmis¹¹⁸⁾. K tomu obično pisci postavljaju granice Dalmacije na more; tako čini Dukljanin i Toma, uzimajući za krajne tačke Drač i Vinodol ili Kvarner, po čemu dade se naslućivati, da je u njihovu izvoru i srednja granica bila označena uz more, osobito kad i mnogo stariji Porfirogenit postavlja granicu između Hrvatske i

degli annali di Ragusa, ed. 1790, str. 13 kaže: Delminio, oggi Almissa, dalla quale Dalmazia (come vuole Appiano Alessandrino) prese il nome.

¹¹²⁾ Histor. Salonitana o. c. str. 3.

¹¹³⁾ t. j. Hrvatske za Držislava.

¹¹⁴⁾ Hist. Salonitana o. c. str. 39.

¹¹⁵⁾ Šišić, Letopis 50–51, 149.

¹¹⁶⁾ Po posljednjemu Tominu citiranomu pasusu moglo bi se prigovoriti: 1. da je ovaj stavak u opreci s onim prvim, pošto u ovom posljednjemu on izričito postavlja Delmis na teritorij Duvna; 2. da Toma ne kaže, da je granica Delmis, nego Delmina. Odgovor: 1. Toma je dosljedan u provadanju svoje postavljene kombinacije na početku, da je Delmis na teritoriju Duvna, te ne mora da istu svaki put opetuje; 2. isto ostajući pri svojoj kombinaciji, rađe upotrebljava kao granicu poznato ime i lokalitet od nepoznatoga, kad su za njega i onako identični.

¹¹⁷⁾ Vidi spomenute nazive gore.

¹¹⁸⁾ Ako se uzme slovenska derivacija Дѣмис > Дѣмис > Omiš (лъжујак > оџујак); nu ovde je pod uplivom romanskim, u kojem na pr. od keltske riječi Dalminio danas je Omignon, prtok Somme -- up. A. Holder, Alteltischer Sprachschatz. Leipzig 1896, kol. 1217.

drugih slovenskih oblasti na jugu, t. j. između Donje i Gornje Dalmacije uz more kod Omiša¹¹⁹). Suviše navest ću kao interesantan curiosum, al u prilog našoj tezi, neka mjesta iz Dubrovčanina Lukarevića († 22/4 1615)¹²⁰), tog dobrog poznavaoca mnogovrsne povjesne literature uz Dukljanina, Tomu Arcidakona i Porfirogenita¹²¹), kojemu je Delminio, Dalminio van svake sumnje identičan s Omišem. Tako kaže nabrajajući gradove dalmatinske: „Delminio, oggi Almissa“¹²²); a u vrijeme Bodina: „E gli Uscocchi, i quali uscendo di Dalminio, e dalle montagne, ed altri luoghi mediterranei di Dalmazia, con le barche leggiere a guisa dell' antiche Liburni, scorsero le Marine di Dalmazia, ai popoli Pilarij (Pelješac) fecero gran danno, ed arrivando in Vratnik abbruciarono Grece pesce, che oggi si chiama Brozi: ma uscendogli incontra i nostri legni armati, furono rotti, ed alcuni salvandosi con la fuga, si ritirarono nel fiume Zetigna, che separa il Ducato di Chelmo dalla Croazia, e poi si scarisca in mare vicino a Delminio“¹²³). Tuže se Dubrovčani kralju Stefanu Dragutinu na uskoke = gusare, koji: fece ritirare i detti Uscochi in Dalminio, luogo di corsali¹²⁴). Poslije „Gli Uscochi di Dalminio con palischermi o brigantini scorsero furtivamente in tempo di notte nelle nostre acque“¹²⁵). Na glas, da je umro Hrvoje (1416 g.), „spedirono subito Paolo Volze da Berislavo Castellano di Delminio, invitandolo con doni e promesse a passare con la rocca a noi, nella quale d'ogn'ora si ricoveravano gli Uscochi“¹²⁶).

Zato uzevši sve ovo u obzir, radije ćemo identificirati Dalmu i Delmis sa Omišem, nego s Duvnom, te iste nazive dovesti u vezu s carevim Dalen, jer i onako su slični, a kod Porfirogenita nije isključena pogrešna grafija, kao i carevu županiju τὸ Δαλέν postaviti na teritorij današnjega Omiša a ne drugdje. Time nestaje svake nejasnoće i kontradikcije kod ubikacije pojedinih županija, osobito one Rastoka, kao i rješava se pitanje, koje se silom nameće svakomu, koji i malo pozna našu historiju, zašto car ne spominje teritorij Omiša, koji je pripadao Paganiji i od vjkada bio zaseban te igrao vidnu ulogu u našoj povijesti.

¹¹⁹) „ἀπὸ δὲ τῆς Ζεντίας τοῦ ποταμοῦ ἄρχεται ἡ χώρα τῆς Χροβατίας“. De adm. imp. c. 30, ed. Rački Documenta o. c. str. 406; a da se odnaša baš na ušće Cetine, uporedi ostali tekst cara, te dr. Šišića, Povijest Hrvata o. c. str. 446.

¹²⁰) G. di Pietro Luccari, Copioso ristretto degli annali di Ragusa, ed. Dubrovnik 1790, str. XIV.

¹²¹) Upor. o. c. str. 292—294, te VI Mažuranić, Izvori dubrovačkoga historika Jak. Lukarevića, *Narodna Starina*, br. 8, str. 132—151.

¹²²) G. Luccari o. c. str. 13.

¹²³) Ib. str. 24.

¹²⁴) Ib. str. 61.

¹²⁵) Ib. str. 69.

¹²⁶) Ib. str. 138.

Dakle iz svega što je dosada rečeno o trima županijama Neretljanske oblasti slijedi, da se citirana vijest careva ima ispraviti tako, da se međusobno izmijene na jednom samo mjestu riječi ἡ Πάστωρζα i ἡ δὲ τὸ Δαλενοῦ, čemu je u prilog i to, što su cijeli pasusi teksta baš ovdje ispremiješani, a tad moglo se isto lakše dogoditi i sa ovijem dvjema riječima.

IV.

Kazavši car podatke o županijama, nabraja otoke, koji su u vlasti Neretljana: Mljet, Korčula, Brač i Hvar; dok za Korčulu kaže, da je na njoj grad, o drugim pak samo da su dobra ispasišta sa eremokastrima. O kakvoj pomorskoj sili otokâ car ne govori, pače po onomu što o njima kaže, da „imaju stoku te od nje žive“, a o dvjema primorskim županijama da „imaju i sagena“, on njihovu pomorsku snâgu isključuje. Ova careva vijest o neretljanskim otocima potpuno odgovara, kako ćemo iz sljedećega vidjeti.

Prve vijesti sačuvane o Neretljanima odnose se na otoke i njihovu pomorsku moć. Početkom IX st. silno se podiže pomorska trgovina Venecije a od tada i njen shvatljivi neprijateljski stav protiv svih i najmanjih rivala na Jadranu¹²⁷⁾. Tako oko god. 830 „missus Sclavorum de insula Narrentis“ ide u Mletke da sklapa mir¹²⁸⁾, a god. 839 dužd Petar navaljuje s brodovljem na „Sclaveniam“, te ugovorivši mir s hrvatskim knezom Mislavom, „deinde pertransiens ad Narrentanas insulas, cum Dro-saico Marianorum iudice similiter fedus instituit“¹²⁹⁾. Dakle početna snaga i uporište Neretljana bilo je na otocima, na moru, a ne kopnu¹³⁰⁾, što ne potraja dugo. Česte navale brodovlja jakih Mlečana i Bizantinaca, osobito onaj izdajnički god. 870 pod vodstvom Orife Nikete, kad poniješe mnoštvo plijena „ex quibusdam castris diruptis“¹³¹⁾, te Arapa od god. 840 dalje, navlastito kad god. 872 opustošiše „Dalmatiarum urbes pariterque etiam

¹²⁷⁾ Up. dr. Šišić, Povijest Hrvata o. c. str. 321.

¹²⁸⁾ Rački, Documenta o. c. str. 334.

¹²⁹⁾ Ib. str. 336.

¹³⁰⁾ U ovomu moramo tražiti izvor nazivu Maronia — v. Smičiklas o. c. II str. 4; Toma Arcid. ed. Rački o. c. str. 41 i 45 — Mariani-orum — v. Rački, Documenta o. c. str. 111, 113, 128, 336 — Morsticus — Ib. str. 98, 117, 132, 135, 147, 149 — Neretljanska oblast prostirala se po kopnu i po moru, pak je moralo doći i do raznih posebnih naziva. Vidjesmo, da se je jedan dio zvao Krajina u smislu kopna, a tad naravno slijedi, da se je onaj dio na moru mogao zvati Maronia (Mariani, Morsticus = morski) u opreci prema kraju ili kopnu. To slijedi iz akata sabora (c 1045—50) — v. Toma Arcid. o. c. str. 45 — gdje za makarskoga biskupa kaže, da ima Krajinu, a za splitskoga „totamque Maroniam“. Dakle Maronia nije naziv za Makarsko Primorje, nego samo za otoke.

¹³¹⁾ Rački, Documenta o. c. str. 362.

Braciensem eiusdem provincie urbem¹³²⁾. Ovi česti morski napadaji učiniše, da su Neretljani morali napustiti otvorena i nezaštićena svoja uporišta na otocima, a potražiti sigurnija na kopnu, kao i da dođoše u tješnje veze s plemensko srodnim Hrvatima, dijeleći s njima dobro i zlo i braneći zajednički svoje obale i more¹³³⁾. Otočkih Neretljana (Marianorum) nestaje s historijskog poprišta, koje bi preneseno na kopno. Ta već god. 887 šalje dužd Petar I. Kandijan brodovlje „contra Narrentanos Sclavos“, dolazi i sam, ali ne traži on kao njegovi predhodnici njihova uporišta sa otocima, „ad montem eorum perveniens (Biokovo“), iskrca se kod Makra, nu bude potučen i sam glavom plati¹³⁴⁾. Zato svjedočanstvo Porfirogenita, da su polovinom X. st. otoci bili samo ispasišta s porušenim gradovima, potpuno odgovara historijskim činjenicama.

Istom u XI. st. javlja se „Rusinus, qui et morstici“, brat kralja Slavca, posjednik zemalja u Trsteniku, čije je sijelo bilo u Omišu¹³⁵⁾, i za njim „Jacobus morsticus“ i „Marianorum dux“ u službi kralja Zvonimira i Stjepana II.¹³⁶⁾. Naime otočki Neretljani (Mariani), kako već rekosmo, vidjevši da su uništena njihova uporišta na otocima, ugnijezdiše se na zgodnijim položajima svojega kopna, a jer je najzgodniji položaj bio onaj od naravi utvrdenoga i nesavladivoga Omiša, zato on i posta njihovo glavno sijelo, a vođa zadržava naslov svojih predhodnika, koji nošahu dok su još bili na otocima, kao i neki izuzetni položaj spram hrvatskoga kralja, što potvrđuje osim naslova „dux“ još i to, da je on imao svoje vlastite vojnike¹³⁷⁾.

V.

Najzad preostaje nam, da navedemo utvrđena mjesta (castra), koja car spominje a pripadahu isključivo županiji Makra ili Krajini, dok za ona županijâ Rastoka i Dalena car ne zna ni za jedno. To su Vrulja ili današnja Gornja Brela¹³⁸⁾, Makar poviše Makarske, Ostrog na brdu Viteru

¹³²⁾ Šišić, Povijest Hrvata o. c. str. 351, op. 11.

¹³³⁾ Osobito, kad ih pritisnu zajednički neprijatelji, kao za Domagoja i g. 1000 za osvajanja dužda Orseola.

¹³⁴⁾ Rački, Documenta o. c. str. 374.

¹³⁵⁾ Ib. str. 98, 435; Šišić, Povijest Hrvata o. c. str. 538 ss.

¹³⁶⁾ Rački ib. str. 111, 128, 132, 147, 113 i 149.

¹³⁷⁾ „convocatis multis, inter quos etiam Jacobum marianorum ducem cum suis militibus“; zatim, da je učinjeno pred svjedocima: „ducis videlicet iam dicti, et sui psari Sauide ac ceteris militibus eius“. Rački, ib. str. 128.

¹³⁸⁾ Brela = vrela, jer uprav tu u polju kod sv. Nikole ima mnogo vrela. Potvrdu za tu identifikaciju imamo u Segetu kod Trogira, gdje postoji naziv Brélo. Naime to je malen prostor od nekoliko četvornih metara, omeđen zavojem ceste, usred kojeg ima vrelo, koje ljeti presuši.

iznad današnjega Zaostroga i Lavćen¹³⁹⁾ povrh Graca. Sva ova mjesta bila su daleko od mora, a zato i glavna pomorska snaga i morala je da bude u Omišu, na teško pristupačnim obroncima Biokova, te car na jednom mjestu s pravom kaže: „οἱ δὲ Παγανοὶ . . . εἰς δυσβάτους τόπους καὶ κρημινώδεις καταλείφθησαν“¹⁴⁰⁾.

I eto u mnoštvu neriješenih pitanja, koja su u vezi s Neretljanskom oblašću, Porfirogenitovi topografski podaci, osim one neznatne izmjene, potpuno su istiniti i tačni.

M. Barada.

¹³⁹⁾ Λαβίνετσα mjesto Λαβίτζανε — v. dr. Skok, Starohrv. Prosvj. l. c. str. 67. Po dokumentu iz god. 1690 to se mjesto zvalo tada Lapčanj — v. P. A. Lulich o. c. str. 14 — a isto ga nazivlje i Fortis l. c. str. 194, dok danas se zove Lavćen, a jer se u dijalektu makarskog primorja često mjesto *o* nalazi *a*, na pr. klabuk itd., to ovdje nalazimo identičnu riječ s Lovćenom u Boci, a tako je jasna i osnova od latinskoga lapis, koja se često javlja u našoj toponomastici.

¹⁴⁰⁾ De adm. imp. c. 29, ed. Rački, Documenta l. c. str. 371.
